

Весна Мојсова-Чепишевска:

*АРХИТЕКТУАЛНОСТА И ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТА ВО ДИЈАЛОГОТ НА П.
ЗАГРАФСКИ, Б. КОНЕСКИ И РУСКАТА ЛИТЕРАТУРНО-ЈАЗИЧНА НАУЧНА
И КУЛТУРНА МИСЛА*

Како што во науката за литературата се случува замената на позитивизмот со феноменолошкиот пристап, така и во компаративното проучување во рамките на проучувањата на влијанијата се случува едно големо поместување. Имено се напушта тезата за влијанието¹ како „**надворешен природ**“ за сметка на „**внатрешниот природ**“ кон делото, според кој самото дело е во епицентарот на книжевната наука. На ова се надоврзува и идејата на **Умберто Еко** за делото „**отворено**“ за дијалог. *Едно уметничко дело, нагласува тој, како затворена и завршена форма во својата совршено одмерена перфекција на организмот, исто така е отворено со можност да биде толкувано на илјада различни начини, а во својата неповторлива единственост да не биде искривено*². Тој воведува и една нова категорија – „**дело во движење**“, кое се карактеризира со повик или апел упатен до читателот, кој преку своето читање треба да го создава делото заедно со авторот³. Од овој аспект делото на **Партенија Зографски**, првиот македонски учебникар и еден од најучените наши луѓе на XIX век, е „**дело во движење**“ за **Блаже Конески**. Но зошто токму делото на **Зографски** е погодно за **Конески** за довршување? Имено тој се пројавува како наш културно-просветен работник со силно манифестирана заинтересираност и загриженост за образовната иднина на својот народ. Неговиот удел во просветувањето на Македонците се крие не само во учебниците што ги издава, туку и во издигнувањето на *македонскиот јазик на заслужниот пиедестал дури и по цена на полемизирање со целокупната бугарска филолошка наука*⁴. Така **Партенија Зографски**, нагласува **Томе Саздов**, *го заслужи епитетот на прв наш учебникар и човек со вонредни филолошки знаења* (1980: 67). Од друга страна и двајцата наоѓаат свои „**дела во движење**“ во руската литература, лингвистика и култура, за кои ќе проговориме понатаму.

Инаку согледбите на **У. Еко** се во знакот на теоријата на литерарната комуникација во чии рамки на литературата се гледа како на процес или како на ситем кој се развива на релација **автор - дело - читател**. Третиот елемент од посоченава тријада секогаш бил во сенка на првите два⁵ сè до

¹ Прашањето за влијанието станува клучно за традиционалното компаративно проучување. Така и покрај бројните критики и модификации, овој поим покажува извонредна живавост и ја зачувува својата актуелност и ден денес.

² **Umberto Eco. *Otvoreno djelo***. - Sarajevo: Veselin Masleša, 1965, 34.

³ Читателот преку чинот на читањето треба да го прифати, продолжи и приведе до крајот делото како можност што не ја остварил самиот автор. Или поточно речено авторот му го нуди своето дело на читателот на довршување. Ibid. 55.

⁴ **Томе Саздов**. „Партенија Зографски“ во *Студии за македонската народна книжевност*. - Скопје: Студентски збор, 1980, 67.

⁵ До средината на XX-от век за едни литерарни теории (позитивизмот, социолошкиот, психолошкиот, како и психоаналитичкиот метод) во центарот на вниманието е авторот, а за

моментот на промовирањето на **естетиката на рецепција** на **Ханс Роберт Јаус** која ќе го помести тежиштето на проучувањето кон читателот⁶. Клучен, есенцијален поим во оваа Јаусова теорија на рецепцијата претставува **хоризонтот на очекување** под кој се подразбира спремноста на публиката врз основа на своето претходно литературно искуство, да го прифати новото дело. Релацијата **текст - читател** се остварува со фузија на два хоризонта: едниот (**делување**) е даден во делото и е постојан и непроменлив, а другиот (**рецепција**) е оној што го носи читателот и кој постојано се менува во зависност од неговите интереси, потреби, желби, па дури и искуства. Така **делувањето** се врзува за минатото на едно дело, а **рецепцијата** се насочува кон неговото осовременување и разбирање. Во овој контекст и **Зографски** и **Конески** се јавуваат истовремено и како читатели и како автори. Имено и двајца се јавуваат како консументи на руската литературно-јазична научна и културна мисла, но и како создавачи на свои оригинални дела. Притоа **Конески** се јавува и како консумент на делото на **Зографски** и тоа како негов **експлицитен читател**,⁷ кој според **Јаус** е определен историски, социјално и биографски и кој го остварува стопувањето т.е. фузијата на двата клучни хоризонта: **делувањето** и **рецепцијата**. Така **Конески** ги фузира **делувањето** и **рецепцијата** преку конзумирањето на делата на **Партенија Зографски** и тоа на двата негови учебника, на двете статии за јазикот (едната излезена во неколку наставки во *Цариградски весник* во 1857 година, а другата во списанието *Б'лгарски книжици* во 1858 година), потоа на преводот на *Свети Климентовото житие од Теофилакт*, како и на неговата работа на полето на фолклорот.

Теоријата на рецепцијата е особено важна за литературата на малите народи, како што е и македонскиот, бидејќи таа дава нови можности за нивно проучување, вели **Зоран Константиновиќ**⁸. Терминот **рецепција** во компаративните проучувања го потиснува и заменува поимот **влијание**. На идеите на **Јаус** се надоврзуваат француските постструктуралисти (**Ролан Барт**, **Жак Дерида**, **Жак Лакан**, **Јулија Кристева**) како приврзаници на новата теоретска парадигма во современата литературна наука - **интертекстуалноста**⁹. Во основата на ова интертекстуално

други - делото (рускиот формализам, англосаксонската нова критика, германскиот феноменолошки приод, структурализмот). Тоа значи дека читателот е потиснат или маргинализиран.

⁶ Види **Hans Robert Jaus. Estetika recepcije.** - Beograd: Nolit, 1978 или **Ханс Роберт Јаус.** „Сегашната состојба на теоријата на рецепцијата“ во *Современост.* - Скопје: 1981, XXX, бр. 2-3.

⁷ Наспрема **експлицитниот** се јавува и **имплицитниот читател** (според **Волфганг Изер**, од кој **Јаус** ја презема терминологијата). Овој **имплицитен читател** е всушност претпоставениот, во текстот запишан читател, како услов за можно **делување**.

⁸ **Zoran Konstantinović.** „Estetika recepcije Hansa Roberta Jausa“ во **H. R. Jaus. Estetika recepcije.** Ibid.

⁹ Современите компаративни проучувачи укажуваат на фактот дека е тешко да се повлече строга граница меѓу поимите **влијание** и **интертекстуалност**. Некои се на мислење дека влијанието влегува во доменот на интертекстуалните односи, но како облик со минимален степен на дијалогичност и активна поставеност т.е. како граничен вид интертекстуалност, според **Катица Кулавакова.** „Интертекстуални опции и модификации“ во *Спектар.* - Скопје: 1984, II, бр. 3. Инаку самиот термин временски се совпаѓа со Јаусовата теорија на рецепцијата. Имено истата година кога **Јаус** ја промовира својата теорија на рецепција, **Јулија Кристева** го понудува терминот **интертекстуалност** во својот труд *Зборот, дијалогот, романот*, трансформирајќи го познатиот поим на **Михаил Бахтин** **интерсубјективност**.

промислување стои текстот. Инаку корените на оваа веќе точно утврдена категорија се кон крајот на 20-те и 30-те години на XX-от век, поточно во раните студии на **Бахтин**. Па како што, според **Бахтин**, зборот своето значење и своето осмислување го остварува преку **дијалог** со другите зборови, така на ист начин тоа го прави и секој текст. Затоа по овој повод ќе се обидеме да откриеме каков **дијалог** остварува текстот на **Конески** со текстот на **Зографски**, како и каков **дијалог** остваруваат текстовите на **Конески** и **Зографски** со текстовите од руската литературно-јазична научна и културна мисла. Притоа не треба да се заборава и улогата на субјектот во оваа дијалогизација. **Харолд Блум**, кој се залага за **враќање на субјектот**¹⁰ во литературата како творечка инстанца, истакнува дека **интертекстуалноста** не подразбира анонимност, туку реакција на поетот на неговиот поетски татко (претходник). Така тој ја воведува и категоријата **креативна корекција** преку која се остварува читањето на песната-родител од страна на вториот поет (следбеникот). Во тој контекст најмногу ќе се проговори за реакцијата на **Конески** на неговите претходници т.е. на **Зографски** и на руските автори.

Зоран Константиновиќ, кога говори за поврзаноста на една литература со други литератури, го потенцира поимот **интерлитерарни соодноси** кои се остваруваат во облик на **интертекстуални корелации**. Притоа се тргнува од текстот и се утврдува начинот на кој е воден **дијалогот** со другата литература, како и начинот на кој тој **дијалог** се одразил врз самиот текст. **Дијалогот**, според него, е троен и ги опфаќа сите три сегменти како творечки сили во литерарниот процес: **авторот - делото - читателот**. Така тој укажува на **неколку нивоа на водење дијалог**.

1. Архитекстуалност. Најпрвин ќе проговориме за дијалогот меѓу **Конески** и **Зографски**. На секој одреден или фиксиран текст му претходи и одреден **архитекст**. Во оваа смисла текстот кој настанува од страна на **Конески** се гради преку дијалогот со вредностите кои го опкружуваат. Тоа е дијалог на индивидуалната свест на авторот со колективната свест на своето време. Таа колективна свест најмногу како да се манифестира преку делото на **Зографски**.

1. 1. Имено двајцата се јавуваат како составувачи на учебници. Така книгите на **Конески** *За македонскиот литературен јазик*, *За литературата и културата*, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, како и *Историја на македонскиот литературен јазик* се примарни учебници во македонската филолошка наука¹¹ и како такви се во постојан дијалог со учебниците на

¹⁰ Претставницит на интертекстуалната парадигма одат во една друга крајност. Така според нив текстовите се раѓаат од други текстови во отсуство на субјектот. Тие ја промовираат и синтагмата **нулта интертекстуалност** како базична хипотетична состојба на секој текст. Едноставно кажано „многуликоста на текстот“ не ја нуди авторот, туку читателската публика, аналогно на теоријата на рецепцијата.

¹¹ За ова потврда се и неговите зборови во предговорот кон *Грамматиката на македонскиот литературен јазик*: *Имав една главна цел: да дадам таква македонска граматика што и по опфатот на материјалот и по начинот на неговото третирање ќе послужи во ова време како извесна основа за граматиките наменети специјално за школска практика, и од друга страна да дадам таква граматика што во ова време ќе може да го уведе секој наш човек во материјата на литературниот јазик.* (од предговорот кон I дел).

Зографски: *Крайќа Свештена историја и Началное учение за децајќа*, пишуваани на јазик заснован врз неговиот роден галички говор.

1. 2. Последните две дела на **Конески** *Граматиката* и *Историјата* свој **архитекст** наоѓаат во двете статии за јазикот на **Зографски**. Првата излезена во *Цареградски вестник* во 1857 година во неколку наставки и втората во списанието *Б'гарски книжици* под наслов *Мисли за болгарскиот јазик* во 1858 година (во кои тој истапува како прв застапник на онаа тенденција кај нас да се воведат еден општ јазик со Бугарите, но тој општ јазик да претставува компромис меѓу македонските и бугарските говори). Но овие две статии се од особено значење бидејќи се дава прегледот на разликите меѓу македонскиот и бугарскиот јазик. Така тој преглед *и покрај непрецизностите*, истакнува самиот **Конески** во својот труд *Дејноста на Партенија Зографски, особено во односот на лингвистичката терминологија, ни го открива Партенија како човек што ги уочувал јазичните појави, што мислел за нив и ги систематизирал*¹².

1. 3. Во обидот на **Зографски** за издавање граматика, за кој говори уште во своите статии, се препознава **архитекстот** на *Граматиката на македонскиот литературен јазик* од **Конески**. И самиот **Конески** во веќе посочениот труд за својот културен татко вели: *Една македонска граматика, излезена тогаш, би укажала влијание во нашиот културно-просветен развиток. Дека пак Партенија можел да ја сврши таа работа, покажуваат неговите забелешки по одделни јазични прашања* (1981: 251). Така во неговата статија печатена во наставки имаме опит да се скицираат извесни партии од граматиката, како што се одделните прашања за членовите и за промената на именките. **Конески** со помош на **креативната корекција** реагира на овие скици за граматика на **Зографски**. Тој, всушност, и нагласува дека една од улогите при создавањето на неговата *Граматика* ја имаат одиграно токму раните обиди за граматика на народен јазик на **Мачуковски**, **Пулевски** и секако на **Зографски**. Дека тој го надмина својот културен татко докажува и фактот за *Граматиката* како фундаментален текст во кодификацијата на македонскиот литературен јазик, според зборовите на **Пол М. Фостер**. *Скоро половина век по издавањето*, нагласува тој, оваа граматика *е сè уште основната таква работа што се користи во Македонија и вон од Македонија (македонистиката во светот), и сведочи, делумно, за генијалноста на авторот и на неговата методологија*¹³.

1. 4. **Дијалогот** меѓу нив се остварува и на полето на познавањето на странските јазици. Потврда се нивните досега посочени дела, како и нивните конкретни преводи. Така **Зографски** се јавува со превод на *Свети Климентовото житие од Теофилакта*. Во овој контекст треба да се нагласи и фактот дека и првиот негов учебник е адаптиран превод. Пишувањето учебници, како и полемизирањето во неговите статии пред нас откриваат добар познавач на други јазици, освен мајчиниот. Тој, како што вели **Томе Саздов**, добро го познава *грчкиот, латинскиот, еврејскиот и старохалдејскиот*, ... а има и голема желба да го научи и *францускиот јазик* (1980: 65). За таа цел тој

¹² **Блаже Конески**. „Македонските учебници од 19 век. Дејноста на Партенија Зографски“ во **Блаже Конески**. *За македонскиот литературен јазик. Избрани дела во седум книги*. - Скопје: 1981, 252.

¹³ **Пол М. Фостер**. „Блаже Конески - поет и лингвист: компаративна славистичка перспектива“ во *Придонесот на Блаже Конески за македонската култура*. - Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 1999, 326.

по завршувањето на Академијата во Москва, заминува за Париз каде останува шест месеци. И **Конески** се јавува како преведувач или поточно речено како препејувач и тоа претежно од другите словенски јазици што е потврда за неговото одлично познавање на истите (пред сè тука се мисли на неговите препеви на руските, чешките, полските поети, како и на препевите на Његош, Прешерн). За начинот на учењето на словенските јазици говори и самиот: *Мојот метод на учење на словенските јазици се одликуваше со тоа што јас одев, главно, на поезија прво. Така го учев и акцентот и изворот, оти поезијата помага да се откријат тие прозодиски елементи на јазикот и мене учењето на јазиците поради тоа ми беше интересно*¹⁴.

1. 5. Во многустраната писателска и просветна активност на **Партениј Зографски** треба да се истакне и неговата работа на полето на фолклорот. Еден таков интересент за развојот и судбината на македонскиот јазик не може да ги одмине народните песни кои се извор на чистиот македонски јазик. Затоа објавувањето на трите македонски народни песни во списанието *Б'гарски книжици* во почетокот на 1858 година претставува илустрација на неговите филолошки ставови и мислења изнесени во статијата *Мисли за болгарскиот јазик*. Потоа во истата година и во истото списание во два наврата т.е. во два наредни броја (март и април) од истото списание излегуваат уште по две народни песни или вкупно четири (или седум со оние од првиот број), со јасна забелешка дека се тоа песни на македонско наречје и дека се земени од *Зборникот* на **Партениј Зографски**. Овие информации упатуваат на едно нешто, а тоа е дека *Партенија*, вели **Томе Саздов**, не само што се занимавал со собирање и објавување народни умотворби, туку дека уште тогаш, 1858 година, тој веќе имал ракописен зборник од народни умотворби, кој, ете, му го доставил на тоа списание за објавување (1980: 72). Овие песни секако спаѓаат меѓу најстарите публикувани македонски народни песни воопшто. Но овие песни, објавени пред појавата на првите зборници со македонски народни умотворби и потсилени со фактот дека се дел од една поголема збирка песни собрани од **Партениј Зографски**, заслужено го претставуваат, истакнува **Саздов**, овој собирач како еден од првите наши фолклористи (1980: 76).

А го знаеме ставот на **Конески** по однос на фолклорот и воопшто на традицијата. *Пред сè со усната народна поезија се одржуваше во нашата средина врската со генерациите преку поетскиот збор. ... Јас сум ги усвојувал во своето детство нашите народни песни, преданија и легенди на самиот извор на најблиската средина, со нивното својствено звучење. Јас не сум ги учел нив од книга. Подоцна сум користел во својата поезија многу мотив од нашата орална традиција - вели тој во својот есеј *За поезијата*. Притоа како што увидел дека **Миладиновци**, **Жинзифов** и **Прличев** им подаваат рака на **Рацин** и **Неделковски**, таква една рака нему му подава самиот **Зографски** т.е. неговите собрани народни песни им подаваат рака на песните на **Конески**.*

1. 6. Така покажавме и докажавме дека **дијалогичноста** на делата на **Зографски** со делата на **Конески** се остварува како **архитекстуалност** и тоа на неколку нивоа.

¹⁴ **Цане Андреевски**. *Разговори со Конески*. - Скопје: Култура, 1992, 89.

2. Интертекстуалност. Во конечно фиксираниот текст којшто го претставуваат делата на **Зографски** и **Конески**, присуството на други текстови се огледа низ **интертекстот**, кој повторно упатува на дијалогот на текстот со текстовите од други литератури, но во овој случај многу поконкретно и покомплексно. *Туѓата култура, само во очите на другата култура, се открива себеси поцелосно, посодржајно и подлабоко*, нагласува **Михаил Бахтин**. *При дијалошката средба на двете култури, вели тој, тие се соединуваат, но не се негираат едната со другата, туку секоја од нив го чува своето единство и својата отворена целовитост, при што заемно се збогатуваат.*

Затоа во овој дел ќе проговориме за руската литературно-јазична научна и културна мисла како **интертекст** во дејноста и делата на овие двајца македонски дејци.

2. 1. Како најважен факт во биографијата на **Партениј Зографски** треба да се истакне неговото заминување на школување во Русија во 1842 година, како прво македонско момче испратено во руските училишта при директно заземање на одескиот трговец Василиј Априлов. Така, по школувањето во Солун, Цариград и Атина, тој го продолжува своето богословско образование најпрвин во Одеската семинарија, потоа во Киев, за на крај во 1850 година да ја заврши Московската духовна академија како редовен студент. Проучувачите на животот и делото на **Зографски** ја истакнуваат неговата блискост со царскиот руски двор и посебно неговата улога како вероучител на царските деца. Особено треба да се истакне неговата заложба преку рускиот конзул во Цариград да испрати на школување во Русија неколку македонски момчиња, меѓу кои и **Р. Жинзифов** и **К. Станишев**. Неговата блискост се потенцира и со уште еден момент. Имено како еден од кандидатите за прв Егзарх, добива на подарок лично од руската императорка Марија Александровна скапоцени архиерејски одежди и други реквизите неопходни за архиерејска служба.

Овој тип **дијалогичност** е особено интензивен на полето на правописот. Школувањето во Русија и особено школувањето на Московската духовна академија му овозможуваат беспрекорно познавање на рускиот јазик, а со тоа и одлично совладување на рускиот правопис. Така јазикот во учебниците, особено во *Крајќика Свештена историја*, иако заснован врз неговиот роден галички говор, е предаден со **стариот руски правопис**. Македонскиот јазик исто така го дополнува и со лексички заемки, во кои се вклучуваат и ред црковно-словенизми и особено **русизми**.

Но се има впечаток дека оваа релација не е доволно проучена. Затоа упатуваме на потребата од нови расветлувања за неговиот престој во Русија и за контактите што ги остварил таму. Во тој контекст е и најновиот труд на **Гане Тодоровски** изнесен на научниот собир одржан во МАНУ на 4.04.2001 година по повод 125 -годишнината од смртта на овој деец. Имено тој говореше за **Партениј Зографски** во делата на **Константин Леонтиев**, руски културен и научен деец и негов современик.

2. 2. За разлика од **Зографски**, руската литературно-јазична научна и културна мисла како **интертекстуалност** во делото на **Конески** е многу попроучувана и тоа на неколку нивоа.

2. 2. а. Како прво треба да се истакни неговата лектира која опфаќа многу руски автори. Зборувајќи за своите литературни почетоци, поетот **Конески** во разговорот со **Цане Андреевски** истакнува: *Страшно многу читав; почнав да читам на руски. Една од првите работи што ја читав беше “Евгениј Онегин”*

од *Пушки*. Има руски автори што тој ги споменува и во своите есеи со гледишта од или за нив, како што се: **Лермонтов, Блок, Есенин** или **Мајаковски**, како и автори што ги препејува (**Блок, Мајаковски, Брјусов, Багрицки, Мартинов**).

2. 2. 6. Но **интертекстуалноста** на руската литературно-јазична научна и културна мисла најсилно се чувствува во неговите дела во кои тој се претставува особено како лингвист, потоа како литературен критичар и есеист. По овој повод ќе истакнеме само неколку моменти. Така уште во предговорот кон *Граматиката на македонскиот јазик* укажува на пренесувањата на искуствата од новата словенска граматика врз градбата на првата граматика на нашиот јазик: *Тоа што во овој дел претставува поинакво третирање на составот на зборовните групи отколку што било кај нас уобичаено, - иде всушност како примена, пренесување на оние заклучоци до кои доаѓа во ново време словенската граматика (сп. на пример: В. В. Виноградов, Русский язык, грамматическое учение о слова, 1947).*

Руската **интертекстуалност** особено се чувствува во неговите есеи кои се допираат до современите литературни преокупации, како и во есеите кои претставуваат *експликација на имплицитната поетика: арс поетички модел*¹⁵ т.е. есеите од кругот на *Еден опит*. Особено за присуството на духот на формалистите во есеистиката на **Блаже Конески** имаат пишувано повеќемина. Притоа се нагласува дека идеите на **Шкловски** се поттик **Конески** да ги забележи своите размисли во есеите *Очудување, Вкусот на водата и Архитектонскиот принцип*. Во неговиот најзначаен есеј *Еден опит* се чувствува и една имплицитна врска со формалистите (се допира до некои ставови на **Михаил Бахтин**, се препознава дијалогот со идеите на **Јуриј Тињанов**), иако овој есеј *како еден вид манифестен текст има многу слоеви и стои во дијалошка врска со многу струења и мислителци во науката за литературата*¹⁶, зашто едноставно како што вели тој самиот може да посочи повеќе автори, што го побудиле неговиот интерес, кога се работи за книжевна теорија или воопшто за теорија на уметноста. Но притоа секогаш гледал тие искажувања да се вклопат во она што е негов личен опит. И врз таа база се создавала неговата интерна поетика.

3. Контекст. Актуелизацијата на секој текст во книжевно дело зависи од **контекстот**, поточно речено како и на кој начин читателот, особено оној од друга јазичка и културна средина, а со оглед на временската и просторната дистанца, ќе го актуелизира текстот. Така многупати е потенцирано значењето на **Зографски** кое се гледа во неговиот напор, како што веќе еднаш нагласивме, да го постави *македонскиот јазик на заслужниот пиедестал, дури и по цена на полемизирање со целокупната бугарска филолошка наука* (1980: 67) преку своите учебници, статии, преводи и собирање на народни песни. Значењето, пак, на **Конески** може да се дефинира со симтагмата *обележје на една епоха* преземена од насловот на поздравната реч што ја кажа **Георги Старделов** по повод Меѓународниот научен собир *Придонесот на Блаже Конески за*

¹⁵ **Веле Смилевски**. „Есеите На Блаже Конески“ во *Литературни студии* - Скопје: Култура, 2000, 66.

¹⁶ **Соња Стојменска-Елзесер**. „Поставките на руските формалисти и македонската книжевна критика и есеистика“ во *Македонско-руски јазични, литературни и културни врски*. - Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”, 1998, 501.

*македонската култура, што се одржа во 1998 година на Филолошкиот факултет во Скопје. Имено тој истакна дека **Конески** со своето знаменито дело му втисна на нашето духовно траење и на нашата опстојба во историјата, неодминливо културно и духовно достоинство, зашто по него во многу нешта се паметиме во модерната европска и светска култура денес.*

Една таква актуелизација на делото на **Зографски** и на **Конески** веруваме дека прави и овој текст. Но уште позначајно би било кога оваа актуелизација би поттикнала една нова, произлезена од страна на руската културна средина.